

1.4. Формування еколого-правової свідомості

Романенко К.А.

Екологічне виховання складається з кількох напрямків правового виховання, які визначають моральну зрілість учнівської молоді. Це – формування у юнаків і дівчат екологічного світогляду, переконань, небайдужого ставлення до охорони природи, до будь-яких негативних проявів щодо довкілля, патріотичне виховання. Єдність цих напрямків покликана виховати у школярів високу екологічну свідомість і екологічну культуру. У Державній національній програмі „Освіта ХХІ” зазначалося, що головною метою національного виховання є: успадкування молодим поколінням духовних набутків українського народу, досягнення високої культури, міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина Української держави, що складаються з національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, правової та екологічної культури.

Важливим для покращення екологічного стану довкілля є поєднання екологічного і правового виховання.

Еколого-правове виховання – це цілеспрямована діяльність окремих суб'єктів (державних органів, громадських організацій) у поширенні серед учнів еколого-правових знань, переконанні їх у необхідності поважного ставлення до законодавства і дотримання його вимог, формуванні навичок грамотної поведінки, яка переходить у звичку.

Еколого-правове виховання – це діяльність, спрямована на підвищення рівня екологічної свідомості.

Зрозуміло, на формування правосвідомості впливає не стільки діяльність, скільки соціально-економічні умови, мораль, традиції, чинне законодавство і практика його застосування, мікроклімат референтних груп, особистий правовий досвід.

Щоб сформувати у школярів загальноосвітніх навчальних закладів еколого-правову свідомість, необхідна схема. Вважаємо, що доцільно було б розглянути матеріал у такій послідовності:

- 1) міжнародні форми співробітництва (угоди, закони, конвенції);
- 2) участь України в роботі міжнародних організацій;

- 3) внутрішня екополітика України (закони, постанови);
- 4) управління в галузі охорони довкілля;
- 5) інформування;
- 6) громадські рухи;
- 7) екологічна освіта.

Від успішного вирішення глобальних екологічних проблем, що виникли в результаті НТР, прямо або опосередковано залежить доля людини. Зважаючи на гостроту й актуальність, складність і залежність від багатьох чинників, ці проблеми не можуть бути вирішені зусиллями однієї країни або невеликої групи країн, і це вимагає чіткої міжнародної координації дій.

Стан техносфери (регіон біосфери, перетворений людиною за допомогою прямого або непрямого впливу технічних засобів з метою найкращої відповідності своїм матеріальним і соціально-економічним потребам) на значній частині європейського континенту і Північної Америки й Азії, де розміщені провідні індустриальні держави, викликає серйозне занепокоєння через забруднення річок і морів, повітряного басейну, недостачі природних ресурсів. Все більше занепокоєння викликає транскордонне перенесення забруднювачів повітря – речовин, що викидаються в атмосферу тепловими електростанціями і промисловими підприємствами в одних країнах і переносяться повітряними масами на територію інших. Поширюючись з рухомими повітряними масами на великі відстані, вони отруюють повітря за сотні кілометрів від місця викиду, а випадаючи з опадами, забруднюють ґрунт і водойми, завдають шкоди здоров'ю людей, рослинності, будовам, пам'ятникам культури. У пресі постійно повідомляється про факти забруднення Світового океану нафтопродуктами, викидання нафтопереробними і хімічними підприємствами відходів виробництва в море, аварій на нафтопромислах і танкерах, знищенння нерестилищ.

Наголошуємо, що охороняти природні ресурси можна тільки на рівні міжнародного співробітництва.

Звертаємо увагу, що нині склалися дві основні форми співробітництва:

- 1) міждержавні угоди з охорони навколошнього середовища і раціонального використання природних ресурсів;
- 2) діяльність міжнародних природоохоронних організацій.

Міждержавні угоди і конвенції широко використовуються для координації природоохоронних зусиль. Історія міжнародного природоохоронного співробітництва розпочалася з укладення угоди в 1875 р. між Австро-Угорщиною і Італією (декларація про охорону птахів).

У 1882 р. укладена конвенція про порядок регулювання риболовства в Північному морі. У цій сфері нині діє понад 70 договорів з регулювання рибальства і охорони морських ресурсів. У 1954, 1972, 1973 рр. на конференціях у Лондоні досягнуто угоди про запобігання забруднення моря нафтою, жорсткий режим повного припинення викидів і поховань у Світовому океані.

У 1974 р. країнами Балтійського басейну прийнято конвенцію про захист Балтійського моря. У 1976 р. укладена конвенція про захист Середземного моря від забруднення.

Міжнародне співробітництво відіграє важому роль у дослідженнях і вирішенні ряду екологічних проблем глобального характеру. Організація Об'єднаних Націй неодноразово обговорювала екологічні проблеми. У 1962 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію „Економічний розвиток і охорона природи”, яка визначила політику ООН у галузі екології. У 1972 р. в Стокгольмі відбулася конференція ООН з питань навколошнього середовища. За її рішенням, з 1973 р. розпочала діяльність спеціальна Програма ООН з навколошнього середовища (ЮНЕП). Найважливіше починання ЮНЕП створення всесвітньої системи моніторингу за станом і змінами біосфери.

У 1968 р. спеціальний підрозділ ООН (ЮНЕСКО) – приймає масштабну програму дій під назвою „Людина і біосфера”.

Такі міжнародні організації, як ФАО (продовольча і сільськогосподарська), ВОЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), МСОП (Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів), займаються вирішенням ряду складних екологічних проблем людства.

У 1978 р. Генеральна Асамблея МСОП прийняла Всесвітню стратегію з охорони природи.

Це – довгострокова програма заходів, спрямованих на підтримання оптимальних для існування і розвитку людства умов. Програма визначає чотири групи проблем, які мають глобальний характер: втрата продуктивних земель, вимирання окремих видів і форм, надексплуатація природних ресурсів, незворотні зміни навколошнього середовища.

Стратегія рекомендує всім державам приймати рішення про використання природних ресурсів на основі об'єктивної оцінки стану екосистеми, яку може дати екологічна експертиза. Урядам рекомендовано переглянути та посилити законодавство про використання біологічних ресурсів цих країн, удосконалити організацію та контроль природокористування.

Рекомендується розширити наукові дослідження з проблем управління природними ресурсами, розробити програми з природоохоронної освіти і поліпшення екологічної підготовки спеціалістів, у залученні до вирішення питань охорони природи громадських організацій.

Вирішення більшості сучасних екологічних проблем можливе лише об'єднаними зусиллями багатьох країн. Тому природоохоронні заходи окремих держав повинні враховувати загальну екологічну ситуацію і спиратися на міжнародне співробітництво.

Дотримання рекомендацій „Всесвітньої стратегії охорони природи” відповідає інтересам нинішнього і майбутнього поколінь жителів Землі.

На пленарному засіданні ООН у 1982 р. була проголошена Світова хартія охорони природи, яка передбачає міжнародне співробітництво в цій галузі.

У Хартії підкреслюється, що людство усвідомлює себе складовою частиною природи, що наше життя залежить від гармонійного функціонування природних систем, які забезпечують нас енергією та продуктами харчування.

Деградація природних систем як внаслідок надмірного і нераціонального використання природних ресурсів, так і внаслідок нездатності світової спільноти встановити міжнародний порядок між народами і державами, веде до підтримки економічної, соціальної та політичної основ цивілізації.

У Хартії ухвалені такі загальні принципи охорони природи:

1. До природи слід ставитися з повагою і не порушувати її основних процесів.

2. Генетичні передумови життя на Землі неможливо підпорядкувати компромісним рішенням. Тому популяційний рівень усіх форм життя як диких, так і свійських видів повинен бути достатнім для їх існування. З цією метою їх необхідно охороняти та створювати їм необхідні екологічні умови.

3. Всі регіони Землі як на суші, так і на морях повинні бути підпорядковані охороні відповідно до цих вимог. Особливу охорону потребують унікальні природно-територіальні комплекси, репрезентативні еталони різних типів екосистем і місце проживання рідкісних видів, що знаходяться під загрозою.

4. Екосистеми та біологічні види, як і ресурси суші, Світового океану і повітряного басейну, слід використовувати таким чином, щоб зберегти їхню оптимальну продуктивність і не створювати загрози для цілісності інших екосистем, де існують рідкісні види, яким загрожує знищенння.

5. Слід вжити заходів для захисту природи від пошкоджень і деградації в результаті насильницьких дій.

У Хартії запропоновано конкретні форми дій щодо охорони навколошнього середовища, спостереження за природними та техногенними процесами, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, а також екологічної просвіти спеціалістів і всього населення.

У 1992 р. відбулася конференція ООН, де були прийняті принципи міждержавних і міжнародних стосунків у галузі охорони навколошнього середовища. На конференції делегація України виступила з доповіддю, в якій було наголошено на критичному сучасному стані довкілля нашої держави в результаті аварії на Чорнобильській АЕС.

На основі Стокгольмської декларації (1972), Найробійської декларації (1982), багатьох міжнародних конвенцій та резолюцій, Генеральною Асамблеєю ООН з навколошнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) була прийнята Декларація про охорону навколошнього середовища. У декларації викладені права і взаємні обов'язки всіх держав у галузі охорони навколошнього середовища і стійкого розвитку, нові норми державної та міждержавної поведінки, в т.ч. завчасне повідомлення і консультивативна оцінка діяльності, яка може вплинути на сусідні державні або глобальні спільні інтереси. Головний висновок Конференції полягає в тому, що люди є найбільшою цінністю з усього, що існує в світі. Кожна людина має право на необхідний рівень життя та здорове навколошнє середовище і несе відповідальність за охорону та поліпшення життєвого простору для своїх сусідів і нащадків.

Зосереджуємо увагу школярів на тому, що ці проблеми є особливо важливими для України, яка нині є країною з перехідною економікою і переживає період екологіко-економічної кризи.

Вихід із кризового стану і здійснення трансформаційних реформ вимагають розв'язання таких завдань:

- визначення сучасного рівня збалансованості в системі природоекономічного розвитку;
- розробка концептуальних основ формування системи сталого розвитку країни;
- формування стратегії переходу до сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку виходить з об'єктивної необхідності гармонізації продуктивних сил, гарантованого задово-лення потреб всіх членів громадянського суспільства за умови збереження та поступового відтворення довкілля, створення умов для досягнення рівноваги між природо-ресурсним потенціалом, виробничим потенціалом економіки та потребами нинішнього і прийдешніх поколінь.

З урахуванням особливостей перехідного періоду, який переживає Україна, пріоритетами сталого розвитку держави повинні стати:

- економічне процвітання – забезпечення умов, мотивів і гарантій для праці громадян, якості життя, функціонування змішаної економіки, раціонального споживання матеріальних ресурсів;
- охорона навколошнього природного середовища – створення умов всім громадянам для життя в здоровому навколошньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь;
- соціальна справедливість – встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;
- раціональне ресурсокористування – створення системи правових гарантій та політики раціонального використання всіх видів ресурсів на основі необхідності дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь;
- населення – формування ефективної державної політики зі збільшенням тривалості життя і стабілізації чисельності населення України, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, материнству, дітям;
- населення – формування ефективної державної політики зі збільшенням тривалості життя і стабілізації чисельності населення України, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, материнству, дітям;

- освіта – забезпечення гарантій для одержання безперервної освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

- міжнародне співробітництво – активна співпраця з усіма країнами і міжнародними організаціями, які мають добре наміри стосовно України, прагнуть її економічного, соціального і екологічного процвітання.

Розкриваючи суть цього розділу, слід вказати, що Україна завжди брала активну участь у роботі міжнародних організацій, пов'язаних з охороною довкілля. Сьогодні наша держава є учасницею понад 20 міжнародних конвенцій, пов'язаних з охороною навколошнього середовища, а також понад 10 двосторонніх угод у цій галузі. При викладенні цього матеріалу необхідно звернути увагу на діючі міжнародні угоди в галузі охорони природи, які уклала Україна з 1986 року:

- Віденська конвенція про охорону озонового шару (1986);
- Протокол про скорочення викидів сірки або їх транскордонних протоколів, принаймні на 30% до Конвенції 1979 р. про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1986);
- Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (1986);
- Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації (1986);
- Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (1988);
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1988);
- Протокол про обмеження викидів окисів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 р. про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1989);
- Угода між урядами СРСР, БРСР, УРСР та МАГАТЕ про проведення міжнародних досліджень наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (1990);
- Конвенція ООН про захист біологічного різноманіття (1994);
- Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1994).

У 1994 р. були прийняті Закони:

- „Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату”;
- „Про приєднання України до Конвенції 1997 р. про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі”;
- „Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів”;
- „Про ратифікацію Поправок до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар”;
- „Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду і Спільногого протоколу про застосування Віденської конвенції і Паризької конвенції”.

Як висновок до цього пункту статті, можемо зазначити, що першочерговим завданням сьогодення в Україні є приведення національного законодавства у відповідність до чинних норм міжнародного права і забезпечення того, щоб нові законодавчі акти узгоджувалися з міжнародними вимогами.

Підсумовуючи попередній матеріал статті, переходимо до вивчення наступного – про внутрішню екополітику України та формування в учнів поняття „екополітика”.

Охорона навколошнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, збереження екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного і соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на забезпечення безпечної для існування живої та неживої природи навколошнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколошнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екополітика – сукупність методів контролю екологічних обмежень при соціально-економічному розвитку країни, регіону світу чи всього людства. Наприклад, введення міжнародних обмежень на випуск фреонів, знищення китів, вирубки лісів та ін.

Охорона природи здійснюється на основі законів регіонального і міжнародного значення. У цих законах наведено обов'язкові для всіх вимоги, спрямовані на забезпечення нормативних умов функціонування екосистем біосфери та раціональне використання природних ресурсів.

Українське екологічне право – ровесник незалежності України. Формуємо у школярів поняття „екологічне право” як сукупність правових норм, які регулюють на базі державного суверенітету та державної власності на основні об'єкти природи суспільні відносини щодо раціонального використання природних ресурсів, їх поліпшення, відтворення поновлених природних ресурсів та охорони навколошнього середовища для задоволення життєво важливих потреб суспільства з урахуванням інтересів нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Серед нормативно-правових актів, які регулюють екологічні стосунки, що виражають екологічну політику України, слід виділити Конституцію України, закони, Укази Президента, постанови та розпорядження Уряду, нормативні акти галузевих органів державного управління, локальні нормативні акти. Звернемо увагу, що основним документом з охорони навколошнього середовища раціонального забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є Закон України „Про охорону навколошнього природного середовища” (1991).

Цей закон орієнтований на сучасні досягнення світової юридичної та наукової практики. Це простежується з того, зокрема, що:

- по-перше, закон базується на засадах концепції стійкого розвитку;
- по-друге, під об'єктами охорони розуміється широке коло об'єктів довкілля як живої, так і неживої природи, а взаємини людини з природою – як системні;
- по-третє, йдеться про формування в державі спеціальної екологічної політики;
- по-четверте, охорона природи здійснюється в інтересах не лише нинішнього, а й прийдешніх поколінь.

Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколошнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Завданням його є регулювання відносин в галузі

охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколошнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Закон містить 72 ст., які об'єднуються в такі розділи:

I. Загальні положення.

II. Екологічні права і обов'язки громадян.

III. Повноваження Рад народних депутатів у галузі охорони природного середовища.

IV. Повноваження органів управління в галузі охорони навколошнього природного середовища.

V. Спостереження, прогнозування, облік та інформування в галузі навколошнього природного середовища.

VI. Екологічна експертиза.

VII. Стандартизація і нормування в галузі охорони навколошнього природного середовища.

VIII. Контроль і нагляд у галузі охорони природного середовища.

IX. Регулювання використання природних ресурсів.

X. Економічний механізм забезпечення охорони навколошнього природного середовища.

XI. Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки.

XII. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні.

XIII. Надзвичайні екологічні ситуації.

XIV. Вирішення спорів у галузі охорони навколошнього природного середовища.

XV. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколошнього природного середовища.

XVI. Міжнародні відносини України в галузі охорони навколошнього природного середовища.

Організація управління охороною навколошнього середовища регламентується також законодавствами: земельним, водним, лісовим, про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу.

Відзначаємо, що не менш важливим документом з охорони навколошнього середовища є Закон України „Про охорону атмосферного повітря”. Цей закон спрямовано на збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також відвернення шкідливого впливу на навколошнє природне середовище. Закон визначає правові та організаційні основи й екологічні вимоги у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

Важливим законодавчим актом щодо охорони навколошнього середовища є Закон України „Про природно-заповідний фонд” (1992).

Цей закон визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів.

Ефективна дія цих законів можлива лише за умови підкріплення їх пакетом відповідних законів та підзаконних актів.

Ознайомлюємо учнів з тим, що протягом 1992-1997 рр. в Україні прийнято ряд законів, які регулюють природоохоронну діяльність:

- Закон України „Про охорону атмосферного повітря” (1992);
- Постанова „Про створення Державного Комітету України з ядерної та радіаційної безпеки” (1992);
- Земельний кодекс України (1992, 2001);
- Постанова „Про затвердження порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколошнього середовища та положення про „Державний позабюджетний фонд охорони НПС” (1992);
- „Про затвердження порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення чи припинення) діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону НПС” (1992);
- „Закон України “Про тваринний світ” (1993);
- Постанова „Про затвердження Положення про порядок встановлення рівнів шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря” (1993);
- Постанова „Про вдосконалення регулювання безпеки транспортування радіоактивних речовин” (1994);

- Лісовий кодекс України (1994);
- Кодекс України про надра (1994);
- Постанова „Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин” (1995);
- Закон України „Про екологічну експертизу” (1995);
- Водний кодекс України (1993, 1995);
- Постанова „Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку” (1995);
- Постанова „Про виключну (морську) економічну зону України” (1995).

Загалом тільки за поданням екологічної комісії за період з серпня 1990 року до грудня 1996 року Верховною Радою (ВР) України було прийнято 17 Законів, 34 Постанови ВР України та 49 Постанов Президії ВР України.

Але найважливішим кроком у створенні правової бази охорони навколошнього середовища України стало ухвалення 1996 року Конституції України. У ній стверджується, що контроль за екологічною безпекою та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави і кожного громадянин зобов'язаний не завдавати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки.

Звертаємо увагу на те, що особливу групу екологічного права України становлять закони та постанови, пов'язані з ліквідацією наслідків чорнобильської катастрофи. Можна згадати у цьому зв'язку Постанову 1990 р. “Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи”, у якій Україна проголошена зоною екологічного лиха.

Чорнобильські закони є, в основному, законами прямої дії. Це видно, наприклад, із зонуванням радіоактивних територій, для чого використовують досить чіткі критерії. Згідно з ними виділяються:

1) зона відчуження – з якої проведено евакуацію в 1986 р.;

2) зона безумовного (обов'язкового) відселення – територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, на якій людина може отримати 0,5 бер опромінення в рік понад дозу, яку вона дістала в доаварійний період;

3) зона гарантованого добровільного відселення – територія, де ефективна еквівалентна сукупна доза опромінення людини може перевищити 0,1 бер у рік понад дозу, яку вона дістала в доаварійний період;

4) зона посиленого радіоекологічного контролю – території, де сукупний ефект опромінення людини може перевищувати понад 0,05 бер на рік понад дозу, яку вона дістала в доаварійний період.

Конкретний перелік населених пунктів, що підпадають під дію згаданих критеріїв, затверджено постановою Кабінету Міністрів України 1991 р. „Про організацію виконання постанови Верховної Ради Української РСР про порядок введення в дію закону Української РСР „Про правовий режим території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи”. За цією постановою, до населених пунктів першої зони віднесено 74 села і 2 міста, другої – 87 сіл і 4 селища міського типу, третьої – 767 сіл, 15 селищ міського типу і 4 міста, четвертої – 1200 сіл, 40 селищ міського типу та 23 міста.

Так само доведений до чітких регламентних та виконавчих норм і Закон України „Про статус та соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Згідно з цим законом, потерпілми вважаються: 1) учасники ліквідації наслідків катастрофи і 2) потерпілі від неї.

Учасниками ліквідації вважаються люди, що брали участь у відповідних роботах у 1986-1987 рр. незалежно від кількості днів, а в 1988-1990 рр. – не менше 30 робочих днів (у зоні відчуження).

Категорія „потерпіліх” охоплює більше людей. Це й евакуйовані з першої та другої зон або ті, які проживали деякий час в перших трьох зонах після аварії, та люди, які постійно проживають чи працюють на території радіаційного контролю.

Таким чином, за період 1991-1996 рр. проведена значна робота з формування та реалізації екополітики, вирішення практичних проблем в усіх регіонах України. В Україні створена одна з найрозвиненіших в Європі система екологічного законодавства, визначені основні напрямки державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екобезпеки, розроблено ряд проектів природоохоронних програм для найекокризовіших регіонів країни. Запроваджено основні елементи екологіко-економічної системи природокористування та природоохоронної діяльності.

Новим підходом до охорони видового різноманіття нашої країни стало затвердження **Національної програми збереження**

біологічного різноманіття України на 1998-2015 роки. Згідно з цією програмою біологічне різноманіття України повинно охоронятися як національне надбання, збереження та раціональне використання якого є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку країни. Охорону біологічного різноманіття України визначено однією з пріоритетних складових загальної політики Уряду.

Разом з тим, реалізація екологічної політики в Україні потребує вирішення ще цілої низки проблем.

Подальша реалізація екополітики потребує поглиблення і розвитку. У зв'язку з цим запропоновано сформувати у складі обласних бюджетів окремий розділ „Охорона довкілля” і забезпечити його цільове використання, удосконалити діяльність екологічних фондів, налагодити стабільне фінансування природоохоронних заходів.

Реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколошнього середовища є головною метою управління в галузі охорони довкілля.

Сутність управління в галузі охорони навколошнього середовища полягає у виконанні функцій регулювання, нагляду, прогнозування, планування, програмування, інформування, експертизи, досліджень, контролю та ін. видів виконавчо-розпорядчої діяльності.

Основним об'єктом управління в галузі екологічної діяльності є навколошнє середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси.

Державний охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягає життя і здоров'я людей. У галузі охорони навколошнього середовища кожний громадянин має екологічні права і обов'язки.

Це стосується і учнівської молоді. Тому детальніше зупинимося на висвітленні цих прав і обов'язків.

Екологічні права громадян передбачають:

- безпечне для життя та здоров'я навколошнє середовище;

- участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля та внесення пропозицій до державних і господарських органів з цих питань;

- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони природи, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

- об'єднання в громадські природоохоронні формування;

- одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколошнього середовища та його вплив на здоров'я населення;

- участь у проведенні громадської екологічної експертизи;

- одержання екологічної освіти;

- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколошнє середовище.

До екологічних обов'язків громадян належать:

- дотримання вимог щодо збереження природи і раціонального використання природних ресурсів;

- діяльність у галузі екологічної безпеки, дотримання природоохоронних стандартів, норм, нормативів, правил, інструкцій та ін. законодавчих актів;

- внесення плати за використання природних ресурсів, за погіршення якості довкілля і штрафів за екологічне правопорушення;

- компенсація шкоди, заподіяної забрудненням та іншим негативним впливом на навколошнє середовище.

Ознайомлюємо учнів з екологічним паспортом підприємства, який розробляється з метою визначення впливу підприємств на навколошнє середовище і контролю за дотриманням природоохоронних норм і правил в процесі господарської діяльності. Екологічний паспорт промислового підприємства – це нормативно-технічний документ, у якому міститься інформація про використання природних ресурсів і визначається вплив виробництва на навколошнє середовище.

Основу розробки екологічного паспорта становлять узгоджені та затверджені показники виробництва, проекти розрахунків гранично допустимих викидів і скидів, дозвіл на природокористування, паспорти газо- і водоочисних споруд і обладнання з утилізації та використання відходів, державна статистична звітність, інвентаризація джерел забруднення, нормативно-технічні документи. Екологічний паспорт складається з таких розділів: загальні відомості про підприємство; природокліматична характеристика району розташування підприємства; відомості про технологію виробництва, схеми руху матеріалів, характеристика сировини, матеріальних та енергетичних ресурсів; характеристика земельних ресурсів і ділянки, на якій розташоване підприємство; характеристика викидів в атмосферу; характеристика водоспоживання і водовідведення; характеристика відходів виробництва, рекультивації порушених земель, транспорту підприємства, в т.ч. витрати на природоохоронні заходи, платежі за викиди та скиди забруднюючих речовин, за використання природних ресурсів, розміщення відходів виробництва.

Відзначаємо, що порушення законодавства про охорону навколишнього середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. За порушення екологічного законодавства відповідальність несуть особи, винні у:

- порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище;
- порушенні норм екологічної безпеки;
- порушенні вимог законодавства при проведенні екологічної експертизи, в т.ч. в поданні свідомо неправильного експертного висновку;
- фінансуванні, будівництві та впровадженні у виробництво нових технологій та устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та ін. шкідливих впливів на навколишнє середовище;
- самовільному спеціальному використанні природних ресурсів тощо.

Підкреслюємо, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища,

підлягає компенсації в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від плати за забруднення навколишнього середовища та погіршення якості природних ресурсів. Особи, якими завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Обов'язковою умовою законодавчої, управлінської, інвестиційної, господарської та ін. видів діяльності, що впливають на стан довкілля, є проведення екологічної експертизи. Експертиза здійснюється на підставі Закону України „Про екологічну експертизу” (1995).

Екологічна експертиза – це комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та ін. документації, який проводять висококваліфіковані спеціалісти та експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству і розробки конструктивних пропозицій щодо охорони навколишнього середовища.

Екологічні експертизи підлягають:

- проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей економіки, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та ін. передпроектна документація;
- техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію підприємств та ін. об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування, в т.ч. військового призначення;
- проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів та документів, які регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє середовище;
- документація на створення нової техніки, технологій, матеріалів і речовин, у т.ч. та, що закуповується за кордоном;
- матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження чи реалізація яких може привести

до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколошнє середовище чи створення небезпеки для здоров'я людей; екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, в т.ч. військового чи оборонного призначення.

Існують державна та громадська екологічні експертизи. Державну екологічну експертизу проводять експертні підрозділи чи спеціально створені комісії природоохоронних органів на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів управління за рахунок їхніх власних коштів або на громадських засадах.

Школярам необхідно знати, що для визначення можливих наслідків і меж втручання людини в природні процеси біосфери існує служба моніторингу – глобальної міжнародної системи спостережень за станом природного середовища. Завдання моніторингу полягає в тому, щоб на основі спостережень прогнозувати небажані наслідки втручання людини в природній хід біосферних процесів. При цьому прогнозування тим достовірніше, чим ретельніше організовано збір і контроль інформації.

Державний екологічний моніторинг навколошнього середовища – це система спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколошнього середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Система державного моніторингу створюється на трьох рівнях:

- локальному – на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянок, ландшафтів);
- регіональному – у межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях адміністративних і природних регіонів;
- національному – на території країни в цілому.

Залежно від призначення здійснюється загальний, оперативний і фоновий моніторинг навколошнього середовища. Загальний моніторинг навколошнього середовища – це оптимальні за кількістю параметрів спостереження на пунктах, об'єднаних в

едину інформаційно-технологічну мережу, які дають змогу на основі оцінки та прогнозування стану довкілля регулярно розробляти управлінські рішення на всіх рівнях.

Оперативний моніторинг навколошнього середовища – за спеціальними показниками на цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об'єктами, джерелами підвищеної екологічного ризику в окремих регіонах, які визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварій із шкідливими екологічними наслідками з метою забезпечення оперативного реагування на кризові ситуації та прийняття рішень щодо їх ліквідації, створення безпечних умов для населення.

Фоновий моніторинг навколошнього середовища – це спеціальні високоточні спостереження за всіма складовими навколошнього середовища, а також за характером, складом, кругообігом та міграцією забруднюючих речовин, за реакцією організмів на забруднення на рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери в цілому. Цей моніторинг здійснюється у природних і біосферних заповідниках, на ін. територіях, що охороняються.

Невід'ємною умовою вирішення екологічних проблем є систематичне та оперативне інформування населення, державних та громадських організацій, органів управління про екологічний стан регіону.

Обласна газета „Київська правда” постійно публікує матеріали, які надають державні та неурядові організації. Особливо актуальні питання якості дніпровської води, збереження рибних запасів в умовах екологічної кризи та падіння рівня води в Київському та Канівському водосховищах. На сторінках Всеукраїнського часопису „Дніпро-Славута” спеціалістами держуправління висвітлені проблеми відтворення рибних запасів, збереження лісових насаджень.

Працівники держінспекцій виступають на сторінках місцевих та районних газет з інформацією про державний контроль у галузі охорони навколошнього природного середовища, про наслідки негативного впливу господарської діяльності на довкілля, про стан здоров'я населення. Зокрема, найцікавішими були публікації в газетах „Обухівський край”, „Обухівські вісті”, „Дніпровський проспект”, ін.

Поряд з трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою, а також із засобами масової інформації, в демократичній державі величезну роль відіграють незалежні громадські організації. Якщо

говорити про їхню роль загалом, то, на нашу думку, ця роль полягає в структуруванні громадської, перетворенні громадської думки на активну, корисну для суспільства діяльність.

На території Київської області найчисельнішими та найактивнішими громадськими природоохоронними організаціями є Українське обласне товариство охорони природи та обласна організація „Зелений світ”.

Ці організації створені за ініціативою громади і мають на меті сприяти запобіганню екологічній кризі, формуванню гармонійного з природою способу життя, ліквідації бюрократично-технократичного ставлення до природи, пробудження у людей екологічної свідомості, вихованню почуття господаря на землі, боротьбі проти знищення середовища існування людини.

Крім того, в області діють неурядові громадські організації місцевого рівня, основними напрямками діяльності яких є екопропаганда, природоохоронні акції, екологічне виховання молоді.

Зокрема, у жовтні 1996 р. обласною громадською організацією „Зелений світ” при участі спеціалістів держуправління та ін. зацікавлених установ, при підтримці центру розвитку громадського екологічного руху в Євразії - ISAR була проведена експедиція з метою екологічного обстеження малої річки Стугна. Висновки цього обстеження та пропозиції були опубліковані в газеті „Обухівський край”.

Досвід показує, що в усьому світі за останні десятиліття роль „зелених рухів” у справі охорони є чи не визначальною.

Серед екологічних груп, переважно невеликих, але динамічних і добре організованих, що з'явилися протягом останніх років, варто назвати декілька. Мова йде не лише про сильний та першокласно організований „Грінпіс-Україна”, заснований в 1990 році, але й про сучасні українські екогрупи. Це жіноча екологічна організація „Мама-86”, що з'явилася як своєрідна спілка екологічного самозахисту, коли київські матері переконалися, що чекати реальної підтримки для своїх хворих дітей від держави не доводиться. З першого дня створення екологічна організація матерів Києва „Мама-86” прагнула допомогти київським дітям, збираючи та розповсюджуючи правдиву інформацію про взаємозв'язок екологічної ситуації в місті та здоров'я дітей. Основна мета діяльності – через безпосередню допомогу дітям впливати на екологічну свідомість їх матерів. Як

визнали 95% мам, стан здоров'я дітей залежить від екологічної ситуації. Це спілка „Врятування”, група ентузіастів, що діє на забруднених Чорнобилем теренах і створила навіть власну альтернативну систему радіологічного моніторингу, якій жителі забруднених районів вірять часом більше, аніж офіційній інформації.

Це Екоцентр “PROSVITA”, котрий від проведення семінарів і конференцій, присвячених проблемам альтернативної енергетики та сільського господарства, від спроб змінити уявлення урядовців та більшості вчених про ці предмети переїшли до конкретного проекту, і нині на кордоні Черкаської області розгортається спорудження “екологічного села”, де поруч існують надсучасні енерготехнології на кшталт сонячних батарей та старовинні дідівські методи чистої обробки землі.

Це видавничий центр „Юнікорн”, що протягом кількох років друкує екологічні видання.

Це молода група „Дитина і довкілля”, що поставила собі за мету екологічне виховання дітей, формування у них екологічної свідомості та мислення.

Масштаби діяльності „нової хвилі” поки що не надто великі, але важливо, що згадані люди напевні знають, чого хочуть, а головне – що реально можуть у загальній справі захисту довкілля. Це дає сподівання на кращі часи для українського екологічного руху.

Ліквідація екологічної кризи в суспільстві залежить також від організації екологічної освіти та виховання населення.

У дошкільних закладах починається оволодіння основами екологічних знань. Разом з вихователями діти доглядають ділянки квітів і городини, годують птахів, тварин, навчаючись обережному ставленню до природи. У Київській області в дитячих закладах налічується 50 груп екологічного спрямування.

Школярі молодших класів вивчають предмети „Я і Україна” (Природознавство), (Громадянська освіта). Учні 5-9 класів розглядають екологічні теми на уроках основ здоров'я, природознавства, біології, географії, хімії, фізики.

Яскравим прикладом екологічного виховання молоді є загальноосвітня школа I-II ступенів с. Копачів, загальноосвітня школа I-III ступенів смт. Козин, гімназія с. Германівка, Українська загальноосвітня школа I-III ступенів №2 м. Українка. Гурток Обухівського Центру творчості дітей та юнацтва „Юний еколог”,

що працює на базі Копачівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів понад десять років є постійним учасником і переможцем обласних та всеукраїнських природоохоронних акцій.

Обухівський ліцей УФЕІ співпрацює із Українським фінансово-економічним інститутом, Національним педагогічним університетом ім. М.П. Драгоманова, Київським інститутом землевпорядкування та інформаційних технологій й надає можливість нашим випускникам вступити до цих навчальних закладів на пільгових умовах зі спеціальностей „Промислова екологія”, „Прикладна екологія”.

Вузи області проводять дослідження сучасного екологічного стану регіону, здійснюються розробка методичних посібників та підручників, які знаходять практичне використання.

Неважаючи на надзвичайно важливу роль екологічної освіти у формуванні громадянської свідомості та поведінки людей, упродовж багатьох років цей напрямок не завжди знаходить належну увагу з боку Міносвіти України та його навчальних закладів. Спеціалістами Міносвіти розроблено проект концепції Програми безперервної екологічної освіти, однак для впровадження її в життя необхідно провести велику роботу.

Поки ж курси „Основи екології” в загальноосвітніх школах у 5-9 класах є переважно факультативними, а у 10 класах та в середніх спеціальних і вищих учбових закладах їм також відводиться другорядна роль. В університетах, педагогічних коледжах України не ведеться спеціалізована підготовка вчителів-екологів. Викладання предмета доручається здебільшого вчителям споріднених дисциплін.

За таких умов основним, найефективнішим джерелом оволодіння знаннями про природу та її охорону поки що є природничі та інші предмети загальноосвітнього циклу, позакласна та позашкільна виховна екологічна робота.

Усім загальноосвітнім навчальним закладам країни також не вистачає коштів для створення і зміцнення матеріально-технічної та наукової бази, що сприяло б покращенню організації екологічної освіти та виховання.

Екологічна освіта і виховання, екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна діяльність і взагалі екологізація нашої

цивілізації на Землі в перспективі, без сумніву, виявиться найнадійнішим фундаментом збереження біорізноманіття на нашій планеті.

Однак деякі проблеми збереження цієї різноманітності не можуть чекати і вимагають скорішого вирішення, щоб список зниклих форм не поповнювався далі з такою швидкістю, як це спостерігається в наші дні. І всі надії пов'язуються з широким комплексом заходів з охорони живої природи, які вживаються в багатьох країнах світу, в тому числі і в нашій країні.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. - К.: Просвіта, 1996.- 80с.
2. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. Концептуальні положення. - Умань, 1993. - 109с.
3. Малышева Н.Р., Ерофеев Н.И., Петрина В.Н. Эколого-правовые вопросы научно-технического прогресса.- К.: Наук. думка, 1993. - 157с.
4. Медина В.С. Охорона природи. Загальногеографічні основи. - К.: Вища школа, 1977. - 192с.
5. Новиков Р.А., Маркушина В.И. Проблема окружающей среды и природных ресурсов в системе международных отношений // Проблема окружающей среды в мировой экономике и международных отношениях. - М.: Мысль, 1976. - С.9-78.
6. Основи соціоекології: Навч. посібник / Г. О. Бачинський, Н.В. Беренда, В.Д. Бондаренко та ін.; За ред. Г.О. Бачинського.- К.: Вища шк., 1995. - 238с.
7. Охрана окружающей среды: проблемы просвещения. - М.: Прогрес, 1983. - 352с.
8. Сахаев В.Г., Шевчук В.Я. Економіка і організація охоро-ни навколошнього середовища: Підручник. - К.: Вища шк., 1995.-272с.
9. Совгіра С.В. Краснавчий підхід до екологічного виховання. - К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 318 с.
10. Україна ХХІ століття: Державна національна програма “Освіта”//Освіта, 2 грудня, 1992 р.